

spodarskih aktivnosti na očuvanje prirode te razvoj tehnologije koja ne utječe na klimu. Ovo bi trebalo, smatra autor, u trenutno nestabilnoj svjetskoj ekonomiji, u kojoj se mnoge vlade suočavaju s deficitima, pomoći izbalansirati ekonomiju, stvoriti nova radna mjesta i sačuvati ekološku bazu ekonomije. Prebacivanje poreza i subvencija obećava redukcije emisija ugljičnoga dioksida, smanjenje destruktivnih aktivnosti u okolišu i energetska efikasnost.

Plan B ima za cilj provesti sve kroz tekst navedene mjere do 2020., što je uzeto kao zadnja granica da plan spašavanja civilizacije uspije. Budući da prijetnje sigurnosti sve manje dolaze od vojnih sila, a sve više od problema okoliša, odnosno nedostatka resursa da se zadovolje osnovne potrebe stanovnika neke države, autor smatra da ne postoji nacionalna sigurnost bez globalne sigurnosti i obrnuto. Potrebno je hitno djelovanje. Budući da je povijest pokazala kako je takvo djelovanje moguće, budući da tehnologija koja bi nam to omogućila postoji, autor smatra da je provedba njegovog prijedloga samo pitanje volje – političke i one osobne. Prije kraja autor donosi budžet Plana B za sve navedene mjere raspravljene u knjizi i uspoređuje ga s budžetom zemalja diljem svijeta za vojne svrhe. Kako bi se provele sve predložene mjere, potrebno je 190 milijardi dolara. Na prvi pogled to je velik novac, no neusporediv sa 1,235 milijarde dolara koje je svijet potrošio samo na ratovanje 2006. godine. Zadnje misli autor upućuje čitatelju, kojega poziva da još odluči hoće li nastaviti mirno živjeti u svijetu u kojem *business-as-usual* uništava temelje koji ga podržavaju ili će usvojiti Plan B i postati dio generacije koja će odvesti svijet na put održivoga razvoja.

U predstavljenoj knjizi detaljno su obuhvaćeni problemi s kojima se svijet danas suočava. Sva kompleksnost globalnoga svijeta, sažeta na tristotinjak stranica, malo što ostavlja neizrečenim. S druge strane, neki društveni problemi koje autor analizira u knjizi ostaju prenaplašeni. Primjerice, knjiga ostavlja dojam stalnog isticanja problema prevelike populacije, dok problematičan životni stil prekomjerne potrošnje, koji nas je i doveo do ozbiljnih ekoloških problema, ostaje izvan žarišta diskusije. No, u cjelini gledano, Plan B znači izvanredan napor sažimanja sve složenosti problema s kojima se suočava moderna civilizacija na jednom mjestu. Knjiga nudi vrlo konkretna i uvjerljiva rješenja popraćena konkretnim podacima i primjerima. Iako takav dojam izostaje u zaključku, knjiga u cjelini ipak ostavlja dojam da se nešto još može učiniti.

Jelena Puđak

Naomi Klein DOKTRINA ŠOKA Uspon kapitalizma katastrofe

V.B.Z., Zagreb, 2008., 548 str.

Doktrina šoka je koncept koji se povezuje s ovisnosti slobodnoga tržišta o snazi šoka, koju je Naomi Klein počela istraživati u prvim danima okupacije Iraka, a potom je detektirala sličan *modus operandi* u brojnim državama i dijelovima svijeta. Zamijetila je i da biznisu bliske političke strategije zahtijevaju privatizaciju, deregulaciju na razini države i rezanje javne potrošnje. Kada nastupaju katastrofe, građani su previše dezorijentirani da se suprotstave – pa tržište postaje ovisno o šokovima koji su uvelike olakšavali njegovu slobodu i djelovanje. Na samom početku knjige Klein spominje Milтона Friedmana, koji je uobličio ideju koju ona naziva doktrinom

šoka. On je smatrao da samo kriza – stvarna ili prividna – uzrokuje istinsku promjenu. Vjerovao je u ekonomsku teoriju *laissez-faire* te je isticao da se tržište može samo regulirati ako nije pod utjecajem države. Smatrao je da se zajednički resursi trebaju prebaciti u privatne ruke, što je bilo u interesima velikih multinacionalnih kompanija, koje zapravo i imaju najveću korist od provedbe šok-terapije.

Knjiga započinje opisom šoka na individualnoj razini – torturom, koja nastoji raznim tehnikama u zatvoreniku izazvati stanje dezorijentacije i šoka, da bi se na taj način od njih izvukla priznanja. Doktrina šoka podržava to načelo i nastoji ostvariti u masovnim razmjerima ono što tortura postiže na pojedincu. Katastrofe poput državnih udara, terorističkih napada, sloma tržišta, cunamija, uragana ili ratova izazivaju stanje kolektivnoga šoka, što omogućuje preobrazbu svijeta i ostvarenje ciljeva korporacija i političara. Osim Friedmana, Klein je istaknula i Ewena Camerona, kao još jednoga "doktora šoka". Pritom Camerona vežemo uz torturu, odnosno šok na individualnoj razini, a Friedmana uz Čikašku školu, rat protiv "socijalne države" i želju za oslobođenjem tržišta iz okova države.

Do 1950-ih godina usmjerenja koja su vjerovala u nadziranu ekonomiju – kejneshijanci, socijaldemokrati i developmentalisti – bili su uspješni u svom djelovanju. Uništavanje developmentalizma na području Južnoga čunja (Čile, Argentina, Urugvaj i neki dijelovi Brazila) pokazalo se poput izazova zagovornicima šok-terapije. Provođenje svoje politike započeli su u Čileu, gdje im je cilj bio da svrgnu administraciju Salvadora Allendea, koji se zalagao za državno upravljanje i nadzor nad velikim

područjima ekonomije. Allendeovo mjesto zauzeo je general Augusto Pinochet, koji je ratom, uhićenjima, mučenjima, ideološkim čistkama i drugim tehnikama šokirao građane. Istodobno je nastojao provesti privatizaciju, deregulaciju i rezanje javne potrošnje. Međutim, na taj se način ekonomija nije uspjela oporaviti, pa su uslijedili još veći šokovi, a situacija se tek blago popravila sredinom 1980-ih. U Čileu nije bilo riječi o čistom slobodnom tržištu, ali usprkos tome Čile je zagovornicima fridmanizma primjer njegove uspješnosti.

Ne možemo se ne zapitati je li moguća šok-terapija u demokratskoj zemlji poput Ujedinjenoga Kraljevstva. Friedrich Hayek, Friedmanov suradnik i jedan od predstavnika Čikaške škole, poslao je pismo Margaret Thatcher, tadašnjoj britanskoj premijerki, u kojem joj je predložio da se posluži državama Južne Amerike kao modelom za preobrazbu britanske kejneshijanske ekonomije. Iako ju je taj koncept zainteresirao, odbijala je podržati politiku šok-terapije. Nekoliko tjedana potom, 1982. godine, Argentina je izvršila invaziju na Falklandsko otočje, ostatak britanske kolonijalne vlasti, što je dalo pokriće M. Thatcher da ostvari program kapitalističke preobrazbe. U idućih nekoliko godina, usprkos brojnim štrajkovima, privatizirane su mnoge britanske tvrtke i sektori. Time je dokazano da je moguće, u razdoblju političke krize, provesti ekonomski program Čikaške škole i bez vojnih diktatura i mučenja, i to ograničenom inačicom šok-terapije.

Nadalje, Klein spominje primjer Bolivije, u kojoj je također primijenjena šok-terapija. Nakon dugoga razdoblja diktature stanovništvo je 1985. napokon dobilo priliku da izabere predsjednika na nacionalnim izborima – pritom su birali između bivšega diktatora Huga Banzeru i bivšega izabranog predsjednika Victora Paza Estenssora. Banzer je bio uvjeren u pobjedu u tolikoj mjeri da je izradio antiinflacijski program u suradnji s Jeffreyjem Sachsom, pristašom fridmanizma. Pobijedio je Victor Paz Estenssoro, međutim, odjednom je

Paz (dotad nacionalist i developmentalist) prihvatio Banzerov program šok-terapije, koji je proveden odmah, ali ishod nije bio pozitivan za većinu. Hiperinflacija se smanjila, međutim, svakodnevica većine stanovnika pogoršala se, dok je elita profitirala.

Idući primjer koji Klein opisuje jest primjer Poljske, gdje su 1980. radnici, nakon štrajka, glasovanjem utemeljili sindikat Solidarnost i izabrali sindikalnoga vođu. Sindikat se počeo veoma brzo širiti i prokazivati u javnosti korumpirane partijske dužnosnike, a ubrzo nakon toga ponudio je Poljskoj svoj ekonomski i politički program. U središtu programa bila je njihova želja da se velike tvrtke preobrazu u radničke kooperative. Godine 1988. Solidarnost napokon preuzima vlast i zatječe dug, inflaciju i glad. Najprije su se trebali riješiti duga, ali to sami nisu mogli. Pomoć MMF-a i američke vlade bila je uvjetovana prihvaćanjem šok-terapije, koja je na kraju i provedena.

Friedman je tvrdio da su slobodna tržišta i slobodni narodi dio nerazdvojnoga projekta, ali je Klein dokazala nevjerodostojnost te tvrdnje na primjeru Kine. Ondje je vlada htjela ekonomiju otvoriti privatnom vlasništvu te istodobno zadržati vlast autoritarnim političkim nadzorom i represijom. Mnoge vladine reforme pokazale su se uspješnim, ali kad je potkraj 1980-ih ukinula nadzor nad cijenama i zaštitu na radu, izazvala je snažnu reakciju i negodovanje. Na sve pokušaje pobune naroda vlast je odgovorila napadima. Šok pokolja omogućio je vladi daljnju provedbu šok-terapije, pa je Kina postala svjetska manufaktura i omiljeno mjesto za tvorničare svih multinacionalnih kompanija.

Još jedna država u kojoj je provedena šok-terapija jest Južnoafrička Republika, gdje je 1994. godine Afrički nacio-

nalni kongres (ANC) pobijedio na izborima, a Nelson Mandela izabran je za predsjednika. Iako su oni bili za nacionalizaciju ključnih grana južnoafričke ekonomije, prihvatili su program koji je povećao nejednakost. Želeći postići političku preobrazbu, ANC je pristajao na uvjete u organizaciji ekonomije koji su im kasnije praktički onemogućili političku preobrazbu. Iako su formalno bili na čelu Južnoafričke Republike, nisu imali stvarnu moć. Umjesto nacionalizacije, tvrtke su i dalje bile u rukama konglomerata, a većina moći u rukama malobrojnih bijelaca.

U Rusiji je pak Jeljcin, nakon raspada Sovjetskog Saveza, htio "preobratiti" Rusiju na kapitalizam. On i njegovi savjetnici htjeli su postići ekonomsku stabilizaciju primjenom šok-terapije. Kao prvi korak, ukinuo je kontrolu cijena te je započeo s pripremama za provedbu privatizacije. Kriza koja je potom uslijedila bila je golema, zbog čega se narod pobunio. Na to je Jeljcin odgovorio proglašenjem opsadnoga stanja, za vrijeme kojeg su mnogi parlamentarni pristaše ubijeni, a demokracija izgubila. Tvrtke su se počele rasprodavati, korporacije dominirati, a elita je stekla profit. Napredak ekonomije nije se u Rusiji uspio ostvariti prema planu, jer se primjenjivalo previše šoka, a premalo terapije.

Priču o šok-terapiji u SAD-u Klein počinje s Donaldom Rumsfeldom, koji je 2001. godine postao ministar obrane, nakon čega je počeo provoditi svoj plan – da u američku vojsku uvede sustav ugovornih suradnika umjesto profesionalnih vojnika. Busheva administracija bila je zainteresirana za privatizaciju mnogih javnih sektora, a napad 11. rujna iskorišten je kao temelj za šok-terapiju. Službeni cilj Bushove administracije bio je borba protiv terorizma, ali je zapravo stvorena nova ekonomija domovinske sigurnosti. Kapitalistima protokatastrofe ratovi i druge katastrofe postale su cilj sam po sebi, zato što se na nesrećama moglo dobro zaraditi. Mnogi savjetnici u Bushovoj administraciji, koji su obnašali ključne dužnosti u vladi, na-

pravili su unosne karijere u kapitalizmu katastrofe. Svi koji su zbog toga bili optuženi za sukob interesa nijekali su da imaju ekonomsku korist od ratova te su se predstavljali kao domoljubi čiji je glavni interes bio obrana države. Diljem SAD-a događa se zanimljiv fenomen – propada javni sektor, a zbog povjeravanja mnogih poslova vanjskim suradnicima jača privatni sektor. Time je država praktički izgubila sposobnost da obavlja svoje glavne funkcije.

Godine 2004. Klein je posjetila Bagdad te otkrila mnoge činjenice o invaziji na Irak. Invazija se u javnosti predstavila kao opravdan postupak zbog straha od oružja za masovno uništenje, a Iraci su prikazani kao teroristi. U Iraku su odlučili iskoristiti sve tehnike šoka – strategija SAD-a bila je sijanje straha, a cilj je bio privatiziranje vlasništva teroriziranjem cijele zemlje, razaranjem infrastrukture i njezinim obnavljanjem zapošljavanjem vanjskih suradnika. Nakon određenog razdoblja šoka počeo se pripremati teren za gradnju i dolazak multinacionalnih kompanija. Irak je unatoč napadima ostao nepokoren, pa se 2006. napuštaju gotovo svi planovi o privatizaciji i o privatiziranoj obnovi na tom području. Umjesto toga, interes se okreće prema naftnom sektoru, za koji su irački sindikati ranije naglasili da privatizacije ne smije biti. Ipak, 2007. irački kabinet prihvaća zakon koji dopušta da se iračka ležišta nafte, koja su dotad bila u državnom vlasništvu, izuzmu iz demokratske kontrole. Na kraju Klein zaključuje da je u Iraku zaista stvorena "model-ekonomija", ali ne ona koja se bila očekivala, nego model privatizacije rata.

Dosad su u knjizi spominjane u glavnom političke krize, stoga Klein iznosi primjer Šri Lanke, koja je doživjela krizu

2004. godine u obliku cunamija. U tom kontekstu govori o ribarskom turističkom selu Arugamu na istočnoj obali otoka, gdje su hotelijeri, nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre između Tamilskih tigrova i Singaleza, željeli da se ribari presele na neko drugo područje. Htjeli su pretvoriti Arugam u otmjeno turističko odredište, što su im onemogućavali ribari koji se nisu htjeli preseliti. Međutim, cunami je potpuno očistio plažu, nakon čega je ribarima zabranjen povratak. Vlada je izašla ususret ulagačima, stvorivši zakone koji su uklonili zapreke posjedovanja zemljišta te koji su omogućili modernizaciju infrastrukture uz pomoć stranoga kapitala. Pristali su i na otvaranje ekonomije privatizaciji, na što je stanovništvo reagiralo štrajkovima i prosvjedima. Povrh svega, Tamilski su tigrovi objavili kraj prekida vatre – čime opet počinje rat, a ono što je i bilo obnovljeno, biva ponovno oštećeno u borbi.

Godine 2005., nakon uragana Katri-ne, Klein je provela određeno vrijeme u New Orleansu. Ondje je zamijetila pojavu koju možemo otkriti i u nekim drugim zemljama – podjelu na zelene i crvene zone. Ondje dolazi do stvaranja situacije slične onoj u Iraku: iste kompanije koje su profitirale u Iraku gledaju New Orleans kao novu priliku za zaradu. Zelena zona u Bagdadu imala je vlastitu infrastrukturu, kojoj ostali nisu imali pristup, a takve zone možemo pronaći svuda gdje je prisutan kapitalizam katastrofe. U New Orleansu Busheva administracija nije htjela plaćati zaposlenima u javnom sektoru, nego je radije zapošljavala vanjske suradnike, a usluge su ponuđene samo onima koji su ih mogli plaćati. Te ustanove i usluge predstavljale su zelene zone, a slabo funkcionalni javni sektor – crvene zone.

U zadnjem poglavlju Klein ističe primjer Izraela, koji je dokaz fenomena da se tržište prilagodilo nestabilnosti i katastrofama. U prošlom desetljeću u Izraelu su se dogodili mnogi ratovi, ali je burza ipak rasla – izraelska ekonomija pokazala se otpornom na šokove. Kada je *dot-com* eko-

nomija 2000. godine doživjela slom, Izrael je njome bio najviše pogođen, kao tehnološki najovisnija ekonomija svijeta. Nakon toga u njemu započinje rast industrije domovinske sigurnosti. Do 2004. godine već se potpuno oporavio i postao primjer veoma uspješne ekonomije – postaviši odredište za protuterističku tehnologiju. Taj nagli oporavak izraelske ekonomije, popraćen valom privatizacije, također je rezultirao još većom društvenom stratifikacijom između bogatih i siromašnih.

Nakon Friedmanove smrti 2006. godine mnogi su se pitali može li pokret koji je on stvorio i dalje postojati. Deregulacija, privatizacija i rezanje troškova javne potrošnje stvorili su niz slomova te istaknuli veliku razliku između siromašnih i bogatih. U mnogim državama javlja se žestok otpor šoku i sve veća vjera u demokraciju i slobodno poduzetništvo. Ipak, korporativistički pohod se nastavlja, pa je slabo izgledno da bi se u skorijoj budućnosti trend mogao promijeniti.

Knjiga "Doktrina šoka" odličan je način za osvješćivanje svih onih koje zanima svijet u kojem žive i sile koje pokreću promjene. Pritom se ona ističe u moru knjiga slične tematike snažnom podlogom, brojnim primjerima i dobrim istraživanjem same autorice. Ova knjiga potiče na razmišljanje, šokira, propitkuje i nudi odgovore te raskrinkava globalne profitere i korporacijske interese "upakirane" kao javne. Iako se možda na početku ideja iskorištavanja kaosa i ljudske nesreće čini šokantnom, što dublje ulazimo u samu bit knjige, shvaćamo koliko je svijet oko nas slojevit i koliko je profit postao važan – nekima i važniji od ljudskih života. U vrtlogu tih zbivanja važno je prepoznati kada "veliki igrači" pokušavaju iskoristiti šokove

svih vrsta i nastojati se oduprijeti, jer ako i dalje budemo šutjeli, doktrina šoka postajat će sve snažnija.

Mia Bašić

Dragutin Babić SUŽIVOT HRVATA I SRBA U SLAVONIJI (Re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba

---

Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., 256 str.

Knjiga Dragutina Babića *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji* nastala je kao rezultat njegova dugogodišnjeg bavljenja tematikom međuetničkih odnosa, kao i sociologijom migracija s naglaskom na nedobrovoljnim migracijama uzrokovanim ratnim zbivanjima. Ovo je autorova prva samostalna autorska knjiga, a treća ukupno, pa u određenom smislu sintetizira i vjerno predstavlja dio istraživačkih interesa kojima se on bavio u znatnom dijelu svoga znanstvenog opusa. Svoja dosadašnja istraživanja o oblicima i opsegu suživota ratnih migranata (povratnika i useljenika) na području lokalnih zajednica Brodsko-posavske županije Babić je ovim tekstom sadržajno i metodološki proširio na proučavanje suživota dviju najzastupljenijih etničkih skupina – Hrvata i Srba, i to na području multietničkih zajednica Istočne i Zapadne Slavonije. Tako ova knjiga sažima rezultate istraživanja koje autor kontinuirano provodi u zadnjih deset godina. U primarnom je žarištu proučavanje stupnja očuvanosti ili urušenosti "mreže primarnih socijalnih odnosa" (str. 9) u svakodnevnom životnom, mikrosocijalnom iskustvu interakcije i komunikacije među ljudima različite etničke pripadnosti, kao po-